

רְבֵן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר, כֹּל שְׁלֵא
 אָמַר שְׁלֵשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסֶח,
 לֹא יֵצֵא יָדָיו חוֹבְתוֹ,
 וְאֵלּוּ הֵן, פֶּסֶח, מִצָּה, וּמְרוֹר.
 פֶּסֶח, עַל שׁוּם שְׁפִסָּח הַמָּקוֹם עַל
 בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ בַּמִּצְרִים.
 מִצָּה, עַל שׁוּם שְׁנַגְּאֵל אֲבוֹתֵינוּ
 מַמְצְרִים.
 מְרוֹר, עַל שׁוּם שְׁמֵרְרוֹ הַמִּצְרִים
 אֶת תְּנֵי אֲבוֹתֵינוּ בַּמִּצְרִים לְפִיכָף
 אֲנַחְנוּ תִּבְיֵן לְהוֹדוֹת...¹

הגדת רבן גמליאל

פסחים י, ה

א. משנה זו נחשבת מסובכת במיוחד,¹ וישנן מחלוקות רבות על אודותיה. אחת מהנקודות שעמדו עליהן היא היחס שבין שני חלקי המשנה. יש שהציעו שהמילים "פסח מצה ומרור" הן הוספה מאוחרת שנועדה לסכם את עיקרי דבריו של רבן גמליאל הבאים בהמשך. לעומתם היו שגרסו שהרישא של המשנה דווקא היא ההלכה המקורית של רבן גמליאל, ואילו ההסברים המתחילים מ"פסח על שום..."² נוספו ממקור ספרותי אחר. כמו כן נחלקו האם חובת האמירה נובעת ממצוות סיפור יציאת מצרים או שמא מהמצוות פסח, מצה ומרור. אף באשר למניעיו של רבן גמליאל הועלו הסברים שונים. יש שראו את דבריו מכוונים "נגד ההשקפה של הנוצרים ונגד כת המשיחיים, שאכלו קרבן פסח או מצה ומרורים לזכר הסעודה האחרונה...", ואחרים ראו בתקנתו תגובה לחורבן המקדש. לדעתם, רבן גמליאל חשש שמא עקב ביטול קרבן פסח יבטלו גם את המצוות הקשורות אליו, מרור ומצה. ננסה להציע מקור והסבר להלכה של רבן גמליאל באמצעות בדיקת כתבי היד של המשניות בפרק ערבי פסחים. לדעתי, גישתו של רבן גמליאל מבוססת על פרשנות לכתובים המתארים את סיפור יציאת מצרים. פרשנות זו משתקפת בשאר המשניות בפרק ערבי פסחים ומהן עולה תפיסה מגובשת של מצוות סיפור יציאת מצרים. נפתח בהשוואה בין נוסח הדפוס של המשנה לנוסח של כתב יד קויפמן, התואם גם את נוסח שאר כתבי היד של המשנה – כתב יד פארמה וכתב יד קיימברידג', וכן נוסח המשנה שבכתב יד לייזן של התלמוד הירושלמי.

נוסח הדפוס

רבן גמליאל היה אומר
 כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח
 לא יצא ידי חובתו
 ואלו הן: פסח מצה ומרור
 פסח על שום שפסח המקום
 על בתי אבותינו במצרים
 מצה על שום שנגאלו אבותינו ממצרים
 מרור על שום שמררו המצריים
 את חיי אבותינו
 בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו
 כאילו הוא יצא ממצרים
 שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר
 בעבור זה ה' לי בצאתי ממצרים
 לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח
 לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס
 למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים
 האלו
 הוציאנו מעבדות לחירות
 מיגון לשמחה
 ומאבל ליום טוב
 ומאפלה לאור גדול
 ומשעבוד לגאולה
 ונאמר לפניו הללויה.

כתב יד קויפמן

רבן גמליאל או'
 כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח
 לא יצא ידי חובתו
 פסח מצה ומרורים
 פסח על [שם] שפסח המקום על
 על בתי אבותינו במצרים
 מרורים על [שם] שמררו המצריים את חיי
 אבותינו במצ'
 מצה על שם [ש]נגאלו במצרים
 לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח
 לפאר לרומם לגדל
 למי שעשה לנו ולאבותינו את כל הנסים
 האילו
 והוציאנו מעבדות לחירות
 ונאמר לפניו הללויה.

על פי נוסח הדפוסים נראה שצריך לחלק את המשנה לשתי יחידות. ביחידה הראשונה דברי רבן גמליאל וההסברים לשלוש המצוות, וביחידה השנייה החיוב להתייחס ליציאת מצרים כאל חוויה אישית, וממילא להודות לה' עליה. אבל בכתבי היד של המשנה חלוקה כזו בלתי אפשרית. חסרה בהם הפסקה "בכל דור ודור... בצאתי ממצרים", וממילא "לפיכך..." מוסב על ההסברים של מאכלי ליל הסדר.

עובדה זו יכולה לבאר את אי-העקיבות שבנוסח כתבי היד. סדר הדברים של רבן גמליאל ברישא הוא פסח, מצה ומרורים ולפיכך בדפוסים סדר ההסברים אף הוא פסח, מצה ומרור. לעומת זאת, בכתבי היד סדר ההסברים הוא פסח, מרורים, מצה. שלל הסברים ניתנו לכך. היו שראו באי העקיבות הוכחה ששני מקורות שונים לפנינו: דברי רבן גמליאל ממקור אחד ואילו ההסברים ממקור אחר.³ יש שהטעימו שהמקורות השונים משקפים מציאות היסטורית ומחשבתית שונה: ההסברים הם מזמן הגלות ולכן הקדימו בהם את המרור (שהוא סמל השעבוד) למצה (שהיא סמל הגאולה).

נראה שיש לפרש את הדברים אחרת. כאמור, כתבי היד מלמדים שהפסקה "לפיכך..." אינה מוסבת על "בכל דור ודור" אלא על הרישא של המשנה. מסתבר אפוא שסדר הדברים שונה משום שעורך המשנה קישר את חיוב ההלל לגאולה – "מצה על שם שנגאלו". השמירה על הסדר פסח, מצה, מרורים הייתה מצמידה את ההסבר ל"מרורים על שם שמיררו..."⁴, והדברים לא היו עולים יפה.

לעומת זאת, סדר הדברים ברישא – פסח, מצה ומרורים – תואם את הסדר בפסוק, "...צלי אש ומצות על מררים יאכלהו" (שמות יב, ח).⁴ התלות של רבן גמליאל בפסוק בולטת בנוסח שבכתבי היד – "מרורים" כלשון הפסוק (ולא "מרור"). לפי הסבר זה דברי רבן גמליאל וההסברים יכולים להיות יחידה אחת. הכפילות ושינוי הסדר שבין ההסברים לבין הרישא של המשנה נובעים אפוא מניסוח מחושב של הדברים.

ב. לפי הפירוש המוצא בדבריו של רבן גמליאל זיקה לפסוק בשמות יב, ח ומתוך הקשר של "לפיכך..." לגופם של דבריו, ייתכן שאפשר למצוא בפסוקים את הרקע לסדר הדברים בפרק ערבי פסחים, וממילא לחשוף רובד פרשני נוסף בדבריו של רבן גמליאל. העיון בפסוקים בשמות יב, כה-כו מורה על השלבים השונים בסיפור יציאת מצרים לבנים:

וְהָיָה כִּי תֵבֵאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יְתֵן ה' לְכֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר

[א] וְשִׁמְרֶתֶם אֶת הָעֲבֹדָה הַזֹּאת.

[ב] וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מִהַ עֲבֹדָה הַזֹּאת לְכֶם.

[ג] וְאָמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח הוּא לַה' אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם כִּי נִגְנְפוּ אֶת

מִצְרַיִם וְאֵת בְּתִינּוֹ הִצִּיל,

[ד] וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.

על פי המכילתא, המילים "ויקד העם וישתחו" מלמדות על החובה של השומע את נסי יציאת להודות לקב"ה:

ויקד העם.
 ללמדך שכל מי שרואה ושומע הניסים האלו שעשה הב'ה לישאל במצרים צריך
 לשבח.
 וכן הוא אומר ויספר משה לחתנו וגו' ויחד יתרו ויאמר יתרו ברוך ה' (שמות יח, ה-י).
 מכילתא, מסכת דפסחא, עמ' 42

נמצאנו למדים, שיש ארבעה שלבים בסיפור יציאת מצרים:

עשיית "העבודה הזאת";

שאלת הבן על אודותה;

הסבר האב;

שבח והודאה.

שלבים אלו עצמם הם השלד של משניות ג-ז בפרק ערבי פסחים. כל שלב מארבעת
 השלבים הללו נמצא במשניות ערבי פסחים:⁵

1. עשיית "העבודה הזאת" – משנה ג:

הביאו לפניו מטבל בחזרת עד שהוא מגיע לפרפת הפת.
 הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת...⁶
 ובמקדש מביאין (לפניו) גופו של פסח.

2. שאלת הבן על אודותה – משנה ד:

מזוגו לו כוס שני וכאן הבן שואל.
 אם (אין) דעת בבן אביו מלמדו.
 מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?
 שבכל הלילות אנו מטבלין אפילו פעם אחת והלילה הזה שתי פעמים.
 שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה.
 שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי...

3. הסבר האב – משנה ה:

רבן גמליאל א' כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה
 ומרורים פסח על שם...

יש לשים לב לשימוש שעושה רבן גמליאל במילה "אמר" – "כל שלא אמר שלושה
 דברים" בדומה ללשון הפסוק "ואמרתם זבח פסח הוא לה".

4. שבח והודאה – סוף משנה ה:

...לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם לגדל למי שעשה לנו ולאבותינו
את כל הניסים האילו והוציאנו מעבדות לחירות ונאמר לפניו הללויה...

ההבדל העיקרי בין סדר המקראות לסדר המשניות הוא שבפסוקים יש הסבר רק לקרבן פסח
ואילו במשניות לפסח, למצה ולמרור. מסתבר שהרחבה זו היא חידוש של רבן גמליאל. הוא
מפרש "העבודה הזאת" – לרבות לא רק את קרבן הפסח, כפי שמשמע מן הפרשה בשמות
יב, כ-כו ("ואמרתם זבח פסח הוא לה"), אלא גם מצה ומרורים, כמובא בפסוק "...צלי אש
ומצות על מרורים תאכלהו" (שמות יב, ח). ואכן ראינו לעיל את האסוציאציה של רבן
גמליאל לפסוק. הזיקה בין דברי רבן גמליאל לפסוקים בשמות יב, כה-כו בולטת במיוחד
בנוסח המשנה שבכ"י מינכן 95. שם בהסבר לפסח מצוטט הפסוק: "פסח על שום שפסח
המקו' על בתי אבותינו במצרים שנ' ואמרתם זבח פסח הוא לה" (שם יב, כז).⁷
עולה מן הדברים שהקביעה של רבן גמליאל שיש לומר "פסח מצה ומרורים" אינה
חובה לומר בלבד אלא גם לפרש. אם כן, ההלכה של רבן גמליאל אינה פרט במצוות פסח,
מצה ומרור⁸ אלא לב לבה של מצוות סיפור יציאת מצרים. בעוד פשוטי המקראות בדבר
חובת האמירה עוסקים ב"עבודה הזאת" היא "זבח פסח", רבן גמליאל מחדש שהסברים
לעבודת היום צריכים לכלול אף את המצה ואת המרורים, כלומר את כל המוזכר
בשמות יב, ח.

¹ אורבך, הגדה, עמ' 143-150.

² שם, עמ' 148. סיכום השיטות בשאלה זו מובא אצל: תבורי, פסח, עמ' 361.

³ אורבך, הגדה, עמ' 147-148.

⁴ שם, עמ' 148.

⁵ הנוסח על פי כתב יד קויפמן.

⁶ במשנה נחלקים כאן בשאלה אם החרוסת היא מצווה.

⁷ ראה תוספות קטז ע"א ד"ה ואמרתם הטוען שמקור רבן גמליאל הוא היקש של מצה ומרור לפסח.

⁸ כמו שטען המהרש"א פסחים קטז ע"ב, תחילת ד"ה כל מי שלא אמר: "לא מצינו בשאר מצות
דבעיא שיאמר בהן על שם מה, דסגי להו בברכה על המצוה... וע"כ אמר ר"ג דגם אכילת בעלים
יהיה מפורש לשמה...".